

MOLNÁR IMRE

A római magánjog rendszere és annak hatása a modern európai magánjogok rendszereire

I.

1. A kérdés vizsgálatát fordítva kezdjük. Röviden szólni kívánunk a mai magyar polgári jog rendszeréről, majd egy "salto mortale"-val az ókori Róma jogrendjét vesszük tüzetes vizsgálat alá. Ezt követően mintegy zárszóként a glosszátorok, a kommentátorok, a középkori természetjogászokon keresztül eljutunk a múlt századi pandektisztika műhelyébe, ahol megképződött a modern európai magánjogokra, így a mai magyar polgári jogra döntő hatást gyakorló rendszer. Vizsgálódásaink gerincét a római jog teszi ki, márcsak azért is, mert a későbbi korok jogában a szerző kevésbé járatos, ezzel szemben otthonosabban mozog az *Institutió* és a *Digesta* kázusaiban, de vizsgálódásunk alapvető célja is ezt követeli meg.¹

A mai magyar polgári jog rendszerének felvázolásánál mindjárt meg kell állapítanunk, hogy nincs számottevő különbség a Ptk. és az egyetemi oktatási rendszer között, ezért felesleges a kettőt egymástól elkülönítve vizsgálni. Természetesen a mutatkozó — nem lényegbeli — különbségekre rámutatunk. Addig az ókori Róma jogában alapvető különbség van az *Institutiók* (az oktatási rendszere) és a *Digesta*, illetve a *Codex* (a kodifikált élő jog) rendszere között.

A másik lényeges megjegyzésünk, hogy a római jogban kialakított valamennyi rendszerben az eljárási jog is (akciók) benne foglaltatik, addig a középkortól megkezdődött történeti fejlődés alapján az eljárási jog elválik az anyagi jogtól és külön jogágként szerepel, más szóval a Ptk-ban nincsenek perrendi szabályok.

A ma hatályos Ptk. (1959. évi IV. törvény többszörösen módosított szövege) rendszerére lényegében Világhy tanulmánya volt a legnagyobb

¹ A Gaiusi *Institutio* rendszerről kívántam eredetileg egy rövid tanulmány készíteni. Figyelemmel azonban arra, hogy a dolgozat különleges alkalommal és helyen fog megjelenni, ezért változtattam meg a címét, ezzel is tisztelni szeretnék egykori tanárom a magyar polgári jog tudományának kiváló mestere, a tudós professzor, Kemenes Béla előtt.

hatással.² Világhy javaslata szerint a fő részek a következők: I. Személyek. II. Tulajdonjog. III. Kötelmi jog. IV. Öröklési jog. Ennek megfelelően a hatályos polgári törvénykönyvünk a következőképpen tagozódik. Bevezető rendelkezések. Személyek. Tulajdonjog. Kötelmi jog. Öröklési jog. Vagyis a szerkesztők szükségesnek tartották a Bevezető rendelkezések című rövid részt a Világhy-féle javaslathoz hozzátenni. A századunk közepén kialakult szocialista világrendszer igyekezett szakítani az Európában túlnyomóan uralkodó pandekta rendszerrel. Ennek során mellőzték az Általános rész fejezetet (az más kérdés, hogy az oktatásban ez az elnevezés megmaradt, egyszerűen azért, mert ez fejezi ki legjobban az oktatott anyagrészek jellegét). A dologi jogból erőszakos ideologizálás alapján tulajdonjogot csináltak, s már korábban elkülönítették a családi jogot (1952. évi IV. törvény), így ezzel ez a rész kiszakadt a Ptk-ból.

2. Természetesen azon lehet vitatkozni, hogy ezek a változások helyénvalók voltak-e. Sok érvet fel lehetne pro és kontra hozni. Ebben a vitában nem kívánunk elmélyülni. Szabad legyen mégis azonban egy-két megjegyzést tenni, mindenekelőtt a "Tulajdonjog" elnevezésénél. Kétségtelen az e fejezetben taglalt anyagrészek legfontosabbika. Minden társadalmi rendben a tulajdoni viszonyok a meghatározók. Így a tulajdont mindenképpen kiemelten kell kezelni. E fejezetben található használati jogokról ugyan elmondható, hogy a tulajdonjog önállósult részjogosítványa, azonban nem azonos a tulajdonjoggal. Különösen áll ez a birtokra, ami a tulajdonnak legfeljebb csak látszata. A birtok egy tényleges hatalmi helyzet, anélkül, hogy ahhoz tulajdonjog járulna. Ez nem tulajdonjog, hanem egyéb dologi jog. Ebből következik, hogy az itt taglalt részek a "Dologi jog" elnevezésű cím alá kíváncsoznak. Úgy gondoljuk, hogy ma már teljesen idejétmúlt a tulajdonjog elnevezésű fejezetnek az az indoklása, hogy szocialista viszonyok között a föld javarészt állami tulajdonba került (elsősorban a Szovjetunióban) és ezzel az ún. korlátolt dologi jogok jelentősége elenyészett.³ Meglátásunk szerint a dologi jogi kategória elejtése azért történt meg, mert a szocialista jogtudomány valami újat, szocialista eszményeket tartalmazó kategóriát akart produkálni a burzsoá jogi gondolkodás helyett.

Ami a családi jogot illeti, talán szerencsésnek mondható a polgári jog testéről való leválás. Alapvetően ma is igaz az a római világból származó megállapítás, hogy a de personis rész lényegében családi és családi jellegű vagyoni viszonyokat tartalmaz. A mai társadalomban azonban ezek a viszonyok olyan komplexszé váltak, hogy a hagyományos polgári jog keretében nehézkesen lennének csak kezelhetők. A szabályok komplexitása, valamint speciális életviszony jellege folytán változatlanul a külön törvényi szabályozás látszik célszerűnek.

Figyelemmel arra, hogy a bevezető rendelkezéseken kívüli részek jogokról beszélnek, (tulajdon jog, kötelmi jog) helyesnek látszana a második rész A személyek elnevezés helyett "Személyek joga. A személyi jogok" stb.

² Világhy M., A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről. Jogtudományi Közlöny 8 (Budapest, 1955) 457. és köv. p.

³ Világhy, i.m. 474. p.

megnevezést alkalmazni. A Személyek cím nem egyezik a mögötte lévő tartalommal.

A polgári jogi tananyag egy lényeges része a szellemi alkotások joga, aminek a szabályai a Ptk-n kívül találhatóak. A Ptk-ban csak utalás van rá (86–87. §-ok). Nem vitás a polgári jog része.⁴ Az alapvető szabályokat a szerzői és a találmányi-szabadalmi jog vonatkozásában a Ptk-ban kellene, de lege ferenda elhelyezni. A kapcsolódó szabályok kívül maradnának (pl. nem kellene a Ptk-ban szabályozni az újítási jogot stb.).

Természetesen ezek a felvetések egy extránus bártortalan megjegyzései, inkább csak jelzésként szolgálnak a polgári joggal foglalkozók számára.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az oktatás rendszere az itt említett eltérésekkel a Ptk. rendszerét követi.

II.

1. Most térjünk rá a dolgozat súlyponti részére, a mintegy ezer esztendő alatt felgyülemlt római jog anyagának a vizsgálatára. Ha a kérdést leegyszerűsítve kezeljük, akkor úgy tűnik, hogy csak az Institutió rendszer létezett és ez hatott a glosszátorokon, kommentátorokon keresztül egészen a francia Code Civilig, ami lényegében még az ismert rendszert követi.⁵ Ezzel szemben bizonyos útkeresés után a történeti időkből kétféle rendszer jött létre. Az élő jog rendszere (Sabinus, Ediktum, Digesta rendszerek) illetve az oktatás rendszere az úgy nevezett Institutió rendszer.⁶ Ez a kategorizálás is egy kissé erőltetettnek tűnik, hisz Gaius Institutiójának az alapeszméje, hogy minden tételes jog (omne autem ius, quo utimur 1.8.) vagy a személyekre (personae) vagy dolgokra (res) vagy keresetekre (actiones) vonatkozik. Tehát Gaius azt mondja, hogy azért kell jogot így oktatni, mert az életben az élő jogban is így lehet csoportosítani a szabályokat. Ezzel szemben kétségtelen, hogy sem az ediktum rendszere, sem a Digesta szerkezete nem ezt követi. Úgy is lehet fogalmazni: nem annyira világos, nem annyira könnyen áttekinthető, mint az Institutió. Hogy miért van különbség? Beszélhetünk-e a tételes jog rendszeréről és az oktatásra használt rendszerről? Avagy pedig csak elhanyagolható különbségekről van szó? — A két rendszer ugyanazt a jogot tartalmazza, csak más aspektusból történt meg az összeszerkesztés. Mindezekre csak akkor tudunk feleletet adni, ha a kérdést aprólékosan megvizsgáljuk.

2. A római jog, mint a legtöbb ókori jog kezdetben szokásjogi normákból alakult ki.⁷ A szokásjogot Rómában a XII táblás törvényben foglalták

⁴ *Lontai E.* Polgári jog. A szellemi alkotások joga. (Egyetemi jegyzet. Budapest 1987.) 19. és köv. p.

⁵ *Világby*, i.m. 462. p.

⁶ Kissé sarkosnak tűnik az élőjog, illetve az oktatás rendszeréről beszélni, de némi túlzással ez volt Rómában.

⁷ *M. Kaser*, Römische Rechtsgeschichte. (Göttingen, 1967) 63. és köv. p.

össze. Kérdés, ennek a legrégebb írott törvénynek van-e valamilyen rendszere, rendje, vagy csak összedobált gyűjtemény az egész? Ha mai szemmel nézzük, az utóbbi állítás az igaz, ha a kor szemüvegén keresztül vizsgáljuk, akkor egy primitív rendezettségre való törekvést felfedezhetünk.

Az első három tábla a peres eljárással kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza. Ezek közül a harmadik tábla a testi végrehajtással foglalkozik. (A manus iniectionis eljárás) Meglepő, hogy a decemvirek 30 napos (ma is körültekintőnek mondható) határidőt szabnak a teljesítés idejéül. A törvény egyéb rendelkezéseivel az azonnali teljesítés illett volna. A IV. és V. tábla a család, a házasság, a gyámság és öröklési szabályokat tartalmaz. Itt található a közismert emantipációs rendelkezés (4–3.). A VI–VII. táblák a tulajdonnal, a birtokkal, elbirtoklással, beépítéssel, továbbá a szolgalmakkal és szomszédjogokkal kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazzák. A VIII–IX. tábla lényegében kötelmi jellegű szabályokat foglal magába, ezen belül is túlnyomó részben a deliktumokat. A köz és magándeliktumok egymással összekeverve találhatók (VIII. tábla 10. pontja a tűzvészokozásról, 11. pontja a fakivágásról beszél). A X. tábla sacrális és rendészeti szabályokat tartalmaz. A XI–XII. táblában sehova nem sorolható vegyes jellegű szabályok találhatók.

Mindent összevetve a vegyes jellegű szabályokat mellőzve a következő irányok mutathatók ki.⁸

- peres eljárás
- személyi és öröklési jog
- dolgokkal kapcsolatos szabályozás
- kötelmek (elsősorban deliktumok) és közbűntettek
- sacrális és rendészeti szabályok

Igaz ugyan, hogy kis joganyagnak az összeállításáról van szó, de megállapítható, hogy a hasonló kérdésköröket rendező szabályok egymás mellé kerültek, ha nem is egy táblába, de a következőbe. Annak ellenére, hogy különösen nagy rendszeralkotásról nem beszélhetünk, de a decemvirek összeállítása mégis csak a későbbi rendszerek csiráit hordta magában.⁹ A primitív ember természetes észjárásából következik a bizonyos áttekinthetőségre való törekvés és a csoportosítás. Az egyes témákon belül (kivéve az öröklést) inkább csak összeállításról beszélhetünk belső rendszerezés nélkül. Az öröklési jognál a belső rendszer is fellelhető. (Végrendeleti örökléssel kezdik, majd végrendelet hiányában sorra veszik a törvényes örökösöket.) Ebben a korban az örökléssel kapcsolatos szabályok szorosan kapcsolódtak a család felépítéséhez, ezért kerültek együtt elhelyezésre. Gaius, aki mindenképpen jól ismerte az előző korok rendszertörekvéseit éppen úgy ismerte a XII táblás törvény rendjét is, ezeket figyelembe vette saját rendszerének kialakításánál.¹⁰

A XII táblás törvény után alkotott törvények pár sorosak, egy-egy életviszonyt szabályoznak, ezért itt a rendszer kérdése fel sem merül. A

⁸ Kaser, RRG² 68 és köv. p.

⁹ Kaser, RRG² 69 és köv. p.

¹⁰ F. Schulz, Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. (Weimar, 1961.) 191. p.

későbbiek során bármilyen rendszerről, csak a jogtudósok munkássága kapcsán beszélhetünk.¹¹ A K.u. e 300-ban közzétett performákkal kapcsolatban Pomponius (a császárkor elejének jogtörténet írója) Appius Claudius Cecus tevékenységére utal amikor azt mondja ... ad formam redigit has actiones (D.1.2.2.7) Ezekről a performákról nem sokat tudunk, de mindenesetre a pontifexek kollégiuma által ismert performáknak a közzététele bizonyosfokú rendező munkára enged következtetni, feltehetőleg a primitív viszonyoknak megfelelő módon. Az Appius-féle irodalmi tevékenység minden valószínűség szerint valamilyen összeállítást jelenthetett, egy gyűjtemény összeszerkesztését.

Appius munkájának a megújítását, modernizálását Sextus Aelius¹² végezte el.

Sextus Aelius alias actiones componit mondja róla Pomponius (D.1.2.2.7). Majd egy másik helyen így ír Pomponius

Et extat illius liber, qui inscribitur Tripertita, qui liber veluti cunabula iuris continet. Tripertita autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum interpretatio, dein subtexitur legis actio iungitur (D.1.2.2.38)

A könyv első része a XII táblás törvény eredeti szövegét tartalmazza; a második a törvény szövegének az interpretációja; a harmadik a kereseti formákat öleli fel¹³

Milyen rendszer lehetett a Tripertitanak. Nyilvánvalóan igazodni kellett a XII t. törvény szövegéhez még az interpretációban is, mert hisz arra vonatkozott, így külön rendszerezésről aligha beszélhetünk, sokkal inkább a kor nyelvére fordította le és magyarázatokkal látta el a már 200 éves törvénytöredéket.¹⁴

A régi irodalomban Voigt¹⁵ túlértékeli Aelius művét, amikor Aelius-System-ről beszél, amely alapjául szolgált a Sabinus rendszernek. Álláspontja semmivel sem támasztható alá. Így végül nem marad más hátra, mint azt feltételezni amit Nörr¹⁶ is alátámaszt, hogy a munka egy összeállítás volt rendszeralkotás nélkül.

4. A K.u. e. II. századtól gyökeres változás következett be, elsősorban a görög filozófia hatására a római jogtudományban¹⁷ A római jogászok számára különösen jelentős volt a grammatika, dialektika és a retorika¹⁸ ismerete. A

¹¹ Pólay E, A római jogászok gondolkodásmódja. (Budapest, 1988) 19. p.

¹² Schulz, Rechtswiss. 42. p.

¹³ Pólay, A római jogászok. 21. és köv. p.

¹⁴ Vö. G. G. Archi, Interpretatio iuris – interpretatio legis – interpretatio legum. SZ 80 (1970) 10. és köv. p.; D. Nörr, Pomponius oder "Zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen." ANRW II. 15. Berlin–New York, 1976. 335. és köv. p.

¹⁵ M. Vogt, Über das Aelius und Sabinussystem. Abh. d. Sächs. G. d. W. 1875. 321 és köv. p.

¹⁶ Nörr, ANRW II. 15. 337 és köv. p.; Pólay, A római jogászok. 21. p.

¹⁷ P. Jörs, Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik I. (Berlin, 1988.) 6. és köv. p.

¹⁸ H. Coing, Zur Methodik der republikanischen Jurisprudenz. Studi in onore di V. Arangio – Ruiz I. (Napoli 1952.) 366. és köv. p.

későbbiek során különösen a dialektikának volt nagy szerepe a jogtudomány fejlődésére. A platonai és az arisztóteleszi dialektika törvényszerűségei tették lehetővé, regulák, definíciók, distinkciók, különböző osztályozások kialakítását, ebből következően egy jogtudományi rendszer kidolgozását.¹⁹ Kérdés, hogy a köztársaság végének jogászai képesek voltak-e a magánjog rendszerének elkészítésére vagy arra csak a klasszikus jogban került sor. Cicero így vélekedik a jog rendezéséről.

Catule, policitus, se ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum est, in arte genere coacturum et ad artem facilem redacturum (De orat. 2.33.142.) A cicerói közlés szerint a jogtudomány feladata az, hogy a rendezetlen tömegben lévő jogszabályokat fajták szerint csoportosítsa. Ebből két dolog következik. A köztársaság utolsó századában felmerült az igény a jog rendszerezésére. Következik ez abból, hogy a lex Aebutia után (K.u.e. 150 körül) Rómában két élő magánjog létezett, a ius civile és a ius proetorium. Különösen az utóbbi anyaga halmozódott föl ebben az időben. A másik, hogy a joganyag rendszerezése ezideig nem történt meg. Ha figyelembe vesszük azt, hogy kiknél mutatható ki a görög filozófia hatása, Cicerónál korábban éltek, és irodalmi munkásságot fejtettek ki, akkor a következő jogtudosok tevékenységét kell megvizsgálnunk: Manilius, J. Brutus, P. Mucius Scaevola és Q. Mucius Scaevola.

Az irodalom álláspontja szerint a három fundátor – Manilius, Brutus és P. M. Scaevola – szoros kapcsolatban álltak a görög filozófiával.²⁰ Manilius a grex Scipionis köréhez tartozott, Brutus a görög irodalmi formájú dialógusban írta könyveit (Ciceró Cluent 141.) ezzel szemben P. M. Scaevola a sztoikus körhöz tartozott.²¹

Manilius három kötetes könyvet írt, amely a ius civile kommentárjának nevezhető et Menilius ... libellos reliquit ... Manilius tres. (Pom. P.1.2.39)

Schulz²² álláspontja szerint ez a háromkötetes mű responsumgyűjtemény lehetett, így tudományos rendszerre való törekvést nála ne keressünk. Tevékenysége közelállt még a szerződési formákat készítő korábbi jogászok tevékenységéhez (Cicero de or. 1.246.)

Mint említettük fentebb, Brutus dialógusban írta három könyvét, amely lényegében az apa és a fiú közötti párbeszédet tartalmazza, mégpedig olyan sorrendben ahogy véleményét adta a szerző, (Cicero de or. 2.142.). Tudományos rendszer fel sem merülhet. Annak ellenére, hogy Pólay a dialógusban írt könyvet

¹⁹ H. Coing, Zum Einfluss der Philosophie des Aristoteles auf die Entwicklung des römischen Recht. SZ 69 (1952) 33. és köv. p.; Schulz, Rechtswissenschaft. 73. és köv. p.; Pólay, A római jogászok. 96. és köv. p.

²⁰ F. Wieacker, Die römischen Juristen in der politischen Gesellschaft der zweiten vorchristlichen Jahrhunderts. Sein und Werden, im Recht. Festg. Lübtow. 1970. 183. és köv. p.; Kaser, RRG² 166. p.; Schulz, Rechtswiss. 74. és köv. p.; Pólay, A római jogászok. 99. p.

²¹ P. Krüger, Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts (München – Leipzig, 1912) 50. I. 5. js.; Pólay, A római jogászok. 99. és köv. p.

²² Schulz, Rechtswiss. 108. p.

tankönyvnek nevezi.²³ Ciceró alapján inkább minősülhet a civiljog kommentárjának (Cicero de orat. 2.223.). Persze ebből a megállapításból semmit sem von ez le, hogy munkáját még Ciceró idejében is tankönyvként használták (Cicero pro Cluent. 51.141.) Schulz²⁴ úgy vélekedik a köztársasági korban tankönyvként használt irodalmi munkákról, hogy ezeket nem lehet mérni Gaius Institutiojához. Egyébként maga Cicero is írt (Partiones oratoriae) hasonló irodalmi formában egy művet, aminek ugyancsak nagy sikere volt a jogot elsajátítani kívánók előtt.

Nem mondható el P. M. Scaevola munkájáról sem több, mint a két kortársáéről. Tíz könyvet írt, amelyek lényegében responsum gyűjteménynek minősülnek.²⁵

Nevezetesebb jogesetei a D. 49.15.4 és a D. 50.7.18. helyeken találhatók. Ő az első jogász aki a gondotlanság fogalmát megemlíti (D. 24.3.66.).

Annak ellenére, hogy a három fundatornál találkozunk először irodalmi jellegű jogtudománnyal, mint ahogy ezt Pomponius mondja (Post hos fuerunt Publius Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile. P. 1.2.2.39.), munkájukban azonban semmiféle tudományos rendszere utaló jeleket nem találunk, jóllehet működésük alatt a ius civile szabályai a XII t. törvényehez képest nagymértékben kiszélesedtek. Nem beszélve arról, hogy a praetori jog (a lex Aebutia óta) ugyancsak az ő korukban döntő tényezőként lépett elő. Az más kérdés, hogy nevezettek munkáikban a praetori edictumról szinte tudomást sem vesznek.²⁶

Egészen más a helyzet Q. M. Scaevolánál. Tanítványa volt mindhárom fundátumnak, arról az alapról indult amit apja és annak két kortársa megalkotott.

Q Scaevola patrem summet Brutum et Munilium quaesisse ait (Gell. 17.7.3.) tudósít erről bennünket Gellius.

Irodalmi munkássága általánossá vált, még a bírósági beszédeit is, amit ügyvédként mondott el, írásba foglalta (Cicero Brut. 49.163.) Nagy műve a "De iure civili libri XVIII., amely kétségtelenül a köztársasági kor egyik legnagyobb alkotása.²⁷ A civiljogról írt nagy műve épúgy responsum gyűjteménynek minősül mint tanítómestereinek írásai.²⁸ Találónan jegyzi meg Pólay²⁹ hogy mind mennyiségileg, mind minőségileg túlhaladta három elődjét, annak ellenére, hogy teljesen kazuista mű volt, mégis rendszert mutatott fel. Erre utal Pomponius is, aki a következőket mondja: Quintus Mucius Publii filius pontifex maximus ius civile primus constituit generatim in libras decem et octo redigendo (D. 1.2.2.41.)

²³ Pólay, A római jogászok. 100. p.

²⁴ Schulz, Rechtswissen. 110. p.

²⁵ A fennmaradt töredékeket ld. O. Lenel, Palingenesia I. 589, 755. p. Ld. még Schulz, Rechtswiss. 108. p.

²⁶ Schulz, Rechtswiss. 107. és köv. p.; Pólay, A római jogászok 100. p.

²⁷ Krüger, i.m. 64 és köv. p.; Schulz, Rechtswiss. 111. p.

²⁸ Pólay, A római jogászok. 101. p.

²⁹ Pólay, A római jogászok 101. p.

A jó kétszáz évvel később élő Pomponius hitelt érdemlően állítja, hogy ez az első mű a civiljogban, amelynek megfelelő rendszere, illetve felépítése volt.³⁰ Ebből természetsszerűleg az is következik, hogy elődeinél nem beszélhetünk rendszerről. Q. Mucius nem csak mennyiségileg és minőségileg lépett túl a korábbi irodalmi nívón, hanem mint annak kiváló ismerője rendszerezte is azt. Ez szükségképpen be kellett, hogy következzen. Nagy mennyiségű irodalmi anyag halmozódott fel a közel száz év alatt, amiben el kellett igazodnia a jogászoknak. Ezt a munkát végezte el a megfelelő képzettségű Q. Mucius.³¹

Kérdés milyen volt a Scaevola-rendszer? Lenel Palingenesiajában (I. köt. 757–762.) található viszonylag kis számú töredék valamint Pomponius Ad Q. Mucium írt kommentárja és a Digesta szövegek alapján végezte a a rekonstrukciót *Krüger és Schulz*.³²

Krüger így képzelte el Scaevola-rendszerét:

– végrendelet, hagyomány, törvényes öröklés. (Pomp. 1–10. könyv)

– szabadonbocsátás, útjogok, aqua pluvia és harmadik személy által szerzés, stipulatio, tutela, lex Aquilia, statuliberi, patria potestas (Pomp. 12–20. könyv)

– birtok és usucapio, non usus és usucapio libertatis. (Pomp. 23–26. könyv)

– vétel és bérlet, vízhasználati jogosultságok, közösség és societas, postliminium, furtum. (Pomp. 31–38. könyv)

Ezzel szemben Schulz a következő rendszert feltételezi.

I. Öröklési jog

1. Végrendelet, heredis institutio, kitagadás, örkség átvétele, hagyomány

2. Törvényes öröklés

II. Személyi jog

1. Házassági jog

2. Gyámság

3. Statuliberi

4. Patria potestas

5. Dominica potestas

6. Liberti

7. Appendix: Procurator und negotiorum gestor

III. Dologi jog

1. Birtok és elbirtoklás

2. Non usus és usucapio libertatis

IV. Kötelmi jog

1. Szerződésből eredő kötelmek

³⁰ Lsd. *Schulz*, *Rechtswiss.* 76. és köv. p.

³¹ *Kaser*, *RRG*², 166. p.

³² *Krüger*, im. 64. és köv. p., *Schulz*, *Rechtswiss.* 112. p.

- a) Realkontraktusok, b) Vétel, c) Bérlet,
- d) Appendix: Sevituten, e) Societas

2. Deliktumból származó kötelmek

- a) Iniuria, b) Furtum, c) Lex Aquilia.

Nem tudni hogyan hozta össze Schulz ezt a rendszert? Lenelnél található töredékek egészen más rendszert sejtetnek. *Pólay*³³ szerint *Schulz* rendszerének alapvető hibája, hogy a pandektista kategóriákat (öröklési, személyi, dologi, kötelmi jog) kíván Q Mucius Ius civilejére visszavezetni. Ez alapvetően helytelennek látszik.

Schulz egy kissé idealizáltan, talán álmait is belevive egy tökéletes rendszert alkotott, amely megfelel a pandektisztika által kidolgozott rendszernek. Sokkal inkább elfogadható *Krüger* összeállítása, amely forrásszerűen bizonyítható is. E szerint egyetlen egységes, és elkülöníthető kategória az első, az öröklésről szóló rész. A személyi jogban található pl. az útjogok, és az aqua pluvia, ami a dologi jogba tartozna, a stipulatio és a lex Aquilia, ezek pedig a kötelmi jogba kívánkoznának. Ezek figyelembevételével Schulz rendszere mesterségesnek tűnik. Ennek ellenére nem vitatható az intézmények többé-kevésbé teljes csoportosítása. A resprosumait mindig egy intézmény (pl. tutela, stipulatio, furtum) körül csoportosította, az anyag áttekintésére és ezzel rendszerre törekedett.

Azt azonban méltán emeli ki Schulz³⁴ hogy Q. Mucius műve a köztársaság korában az egyetlen, amely a magánjogot rendszerezetten adja elő.

Ez való igaz, senki másnál nem találunk még rendszerre való törekvést sem. Schulz fenti megjegyzéseihez azonban annyit még hozzátennénk: Q. Mucius nem az egész római magánjogot, hanem csak az ius civile tárgyalta, a praetori ediktumról egy szót sem ír, pedig az ő korában már legalább olyan szabályhalmaz található, mint a ius civileben. Így e rendszer, a római magánjog egy részére vonatkozik csak. Ebből következik a másik megjegyzésünk; viszonylag nem túl nagy joganyagot ismertetett többé – kevésbé rendszerbe foglalva Mucius. Így ebben sem hasonlítható Sabius, vagy Gaius rendszeréhez.

Mint fentebb említettük Ciceró tette szóvá a magánjog rendszerének megalkotását. Ha valaki, Ciceró biztosan ismerte Mucius műveit. Ő se értékelte munkáját rendszeralkotásnak, mert hisz felvetette a rendszer készítését.

5. Vizsgáljuk meg a mindenben nagyot alkotó klasszikus jogtudományt olyan szempontból, hogy mit tud felmutatni a korszak a rendszeralkotás terén. Mindenekelőtt Massurius Sabinus (működése a Krisztus utáni első század derekára esik) munkásságáról kell szót ejtenünk. *Schulz*³⁵ úgy mutatja be Sabinust, mint a róla elnevezett sabinianusi iskola tanárát, aki egy tankönyvet írt tanítványainak. Megállapítása kissé túlzottnak tűnik, a civiljogról írt munkáját

³³ *Pólay*, A római jogászok. 101. p.; Helyesen mondja *B Schmidlin* (Horoi, pithana und regulae. ANRW II. 15. 106. p.), hogy Mucius művét semmiképpen sem lehet Gaius tankönyvének előzményeként kezelni a jog rendszerét illetően.

³⁴ *Schulz*, Rechtswiss. 112. p.

³⁵ *Schulz*, Rechtswiss. 186. p.

inkább *responsum* gyűjteménynek lehet nevezni.³⁶ Műve sajnos nem maradt fenn. Pomponius Paulus és Ulpianus kommentárjai alapján lehetett a rekonstrukciót elvégezni.³⁷

Külön kell foglalkozni *Schulz* rekonstrukciójával.³⁸ Itt is mint Muciusnál négy kategóriát állít fel, a pandekta rendszert visszavetítve Sabinus korára. I. Öröklési jog, II. Személyi jog, III. Kötelmi jog, IV. Dologi jog. Az egyes kategóriákban több intézmény található, mint Muciusnál. Mintegy 150 évvel később készített rendszer feltehetőleg jóval nagyobb merítési anyaggal rendelkezett már.

Véleményünk szerint Lenelnek a Paulus kommentárja alapján elvégzett összeállítása sokkal megbízhatóbb.³⁹ Eszerint:

I. Testamentum – végrendelet nélküli öröklés – legatum

II. Patria potestas – adoptio – emancipatio

III. Traditio – vétel – stipulatio

IV. Societas – dos – tutela

V. Furtum – lex Aquilia – damnum infectum – iniuria

VI. Jogalap nélküli gazdagodás – operis novi nuntiatio

VII. Novatio – correalkötelem – kezesség – örökségvételi stipulatio

VIII. Rei vindictio – tulajdonszerzés – usucapio – ajándék – telki szolgalmak – aqua pluvia

IX. Fiducia – postliminium.

Rendszerének elejére teszi az öröklési jogot, ami majdnem megegyezik Mucius első kategóriájával.⁴⁰

A harmadik csoportban egymásmellett tárgyalja a tulajdonátszállást az adásvétellel. Az egyik dologi a másik kötelmi kategória, de bizonyos szempontból közel állnak egymáshoz.

Negyedik egy vegyes csoport; kötelem és személyi jog.

Majd tovább tárgyalja a kötelmi részt, beiktatva egy tulajdonvédelmi eljárást, ismét kötelmi rész következik. (6. 7. pontok), majd újlag egy tulajdonvédelmi keresetet ad. A nyolcadik rész lényegében dologi jognak felel meg közbeiktatva ajándékozással.

A kilencedik vegyes (kötelem, személyi rész).

Sabinusnál megtalálható a törekvés, hogy a magánjog anyagát négy kérdéskör köré (öröklés, személyi rész, dologi, kötelmi) csoportosítsa. Ezt az általunk összeállított kilenc részben helyezi el. A Lenel-féle összeállítás szerint (Pal. 1. 1257–1292.) ez tizenhat könyvbe és ennél is több cím alá van elhelyezve. A modern négyes felosztás csak csoportosítás útján az egymást követő részekből hozható össze. A szerző maga nem gondolkozik a négyes csoportban nem ad ilyen címet a könyveinek. Lényegében modern kategóriák

³⁶ Pólay, a római jogászok. 139. p.

³⁷ Voigt, i. m.; O. Lenel, Das Sabinussystem és Palingenesia 2 1257. és köv. p.

³⁸ Schulz, Rechtswiss. 187. és köv. p.

³⁹ Lenel, Palingenesia 2. 1257. és köv. p.

⁴⁰ Schulz, Rechtswiss. 188. p.; Kaser RRG² 187–188. p.

viszavetítése ez, természetesen némi alappal, még akkor is ha az egyes csoportosításon belül vannak kivételek. Álláspontunk szerint sokkal nagyobb a tudatos rendszerre való törekvés, mint Muciusnál.⁴¹ Végző soron azonban inkább egy tárgysorozatnak tűnik. Teljesen elfogadható Wieacker véleménye melyszerint a dialektikus rendszer először csak Gaiusnál található.⁴² Ennek ellenére a Sabinus rendszernek óriási hatása volt Pomponius — Paulus — Ulpianusra — mindannyian a Sabinus rendszerhez írták kommentárjaikat.

6. Ebbe a korba esik az óriási mértékben felgyülemlett és megmerevedett praetori ediktum összeszerkesztése. Mint ismeretes, a szerkesztői munkát a K.u. után 130 körül fejezte be Salvius Julianus, a klasszikus kor egyik legkiemelkedőbb tudósa.⁴³ Az óriási anyag áttekintése és rendszerbe szedése embert próbáló munka volt. Hisz korábbi számottevő irodalmi feldolgozásról alig beszélhetünk. Julianus munkája Lenel rekonstrukciója alapján tárul elénk⁴⁴ aki az első kiadás előszavában elmondja, hogy az elveszett műnek az újboli elkészítését Ulpianus ad edictum, Paulus ad edictum, Gaius ad edictum provinciale kommentárjai, valamint Julianus digesta-ja — ami egyébként az edictum rendszert követi — alapján készítette el. Nem is lehetne hitelesebb tanukat megidézni arra nézve, hogy mi állt az eredeti műben. Lenel összeállításából egyértelműen következik, hogy jóval nagyobb és szélesebb joganyagot tartalmaz, mint a korábbi civiljogi kommentárok, beleértve Mucius és Sabinus kommentárját is. Már az Übersicht des Edikts kiderül, hogy az Edictum Perpetuum 45 fejezetre (cím) tagolódik. Ennek összevetéséből mégis a következő csoportosítás (rendszerezés) lehetséges.

Schulz⁴⁵ négy részre osztja az anyagot. Az első részben a peres eljárással kapcsolatos szabályok találhatók. A második részen belül családjogi, öröklésjogi, tulajdonvédelmi, rabszolgafeszabadítási anyagrészek találhatók. A harmadik rész ismét peres eljárásra vonatkozó szabályokat tartalmaz. A negyedik a praetor a peren kívüli jogsegélyeit. Vele szemben Pólay⁴⁶ öt csoportot állít fel részben egyező, részben eltérő csoportosítással.

Álláspontunk szerint legalább hét kategóriát kell képeznünk, ahol a közel azonos tárgyúak besorolhatók, illetve elkülöníthetők.

Első csoport (1–10 cím) Peres és vegyes rész. Itt található pl. a metus causa — dolus malus (kötelmi jogi téma) de a praetor keresetjogi gondolkodása alapján a peres eljáráshoz is tagolható. Második csoport (11–19.) Dologi — kötelmi részek. A receptumok — actio Publiciána (tulajdonvédelem), rei vindicatio — szavatossági keresetek, állatkárok, lex Aquilia. Majdnem a teljes szerződési rendszer. Harmadik csoport (22–24.) Családjogi és vegyes.

⁴¹ Ld. Pólay, A római jogászok. 139. p.

⁴² F. Wieacker, Über das Verhältnis der römischen Fachjurisprudenz zur griechisch — hellenistische Theorie. Jura 20.2. (1969) 448. és köv. p.

⁴³ E. Bund, Salvius Julianus Leben und Werk. ANRW II. 15. 408. p.; Kaser, RRG² 148. p.

⁴⁴ O. Lenel, Das Edictum perpetuum³.

⁴⁵ Schulz, Rechtswiss. 175–176. p.

⁴⁶ Pólay, A római jogászok. 140. és köv. p.

Házasságról, gyámságról, lopás teljes feldolgozása, *ius patornatus*. Négyes csoport (25–27.) Öröklési jog. Végrendelet – törvényes öröklés – *legatum*. Ötödik csoport (28–35.) Teljesen vegyes. A tulajdonvédelem speciális esetei, rabszolga-felszabadítás, *iniuria*. Hatos csoport (32–42.) Peres eljárás. Általános szabályok (*pl. res iudicata*) és különböző speciális keresetek. Hetedik csoport (43–45.) *Interdictumok*, a *preatori edictum* rendkívüli része az *exceptio* – *preatori stipulatio*ik.

Az összeállításból kiderül: az egész anyagon végigvonul a perjogi gondolkodás. Az anyag rendszerezett annak ellenére, hogy vannak szökevény anyagrészek. Tiszta csoport az öröklési rész (ez már *Muciusnál* és *Sabinusnál* elkülönült). Viszonylag tiszta a második csoport, ahol dologi és kötelmi részek váltogatják egymást. A harmadik csoport: a családi jogi rész egységes lenne, ha nem iktatták volna közbe a lopásra vonatkozó teljes szabályanyagot. Szembeötlő, hogy a peres eljárásokra vonatkozó szabályokat az elején és a végén igen sok fejezetben tárgyalja. Az utolsó rész nem nevezhető a *preator perenkívüli jogsegélyeinek*, mert az *interdictumoknál* a legszélesebb peres anyagot adja, valamint itt található az *exceptio*, ami természetesen nem a peren kívüli eljárásokhoz tartozik.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy egy zárt tudományos rendszerről nem beszélhetünk, de figyelemmel a hosszú idő alatt felgyülemlett óriási anyagra, nagyfokú rendezettség és a kialakulóban lévő elveknek megfelelően a rendszerre való törekvés kimutatható. Ettől már csak egy lépés az *Institutio* rendszere.

7. A K.u. második században éppen a *sabinianusi* és a *proculianusi* iskolák hatására az egyes jogászok *institutio* jellegű oktatási anyagokat állítanak össze a tanuló ifjúság számára. Ennek következtében kialakul az ún. *Institutio* rendszer, ami a római jog alaprendszerévé válik.⁴⁷

A K.u. II. század második felében írta *Florentinus* a 12 könyvből álló *Institutióját*.⁴⁸ Hogy ebből mennyi maradt fenn ma már nehezen dönthető el. Lenél összeállítása 41 töredéket tartalmaz (*Pal. 171.* és köv.) Így pontos rendszerét nehéz elképzelni. Több könyv hiányzik. A meglévő anyagból a következő rendszerezés állapítható meg. A jog fogalmáról (első könyv). Személyi rész (1–5.) a dolgokról (6.) a kötelmekről (7–8.), a személyi jogállás (9.), az öröklés (10–11.). Lényegében nagyjából a már korábban kialakult sémát követi más sorrendiséggel. Figyelemmel arra, hogy tankönyvről van szó, így a bevezetőben a jogról és az igazságosságról is ír. Meglepő, hogy a végén a kötelmek és az öröklés közé beteszi a személy jogállásáról szóló részt. A régi rendszerekhez képest az öröklés az elejéről a végére kerül.

⁴⁷ Nagyon sokan írtak ebben a korban *institutio*t, itt csak a legismertebbeket említjük, de ezeket sem tudjuk áttekinteni mind. Így *Florentinus*, *Gaius*, *Paulus*, *Callistratus*, *Ulpianus*, *Marcianus*.

⁴⁸ *Krüger*, i.m. 215. p.

Ugyanebben az időszakban készül el Gaius *Institutionum libri quattuor*-ja.⁴⁹ Gaius, mint kiváló jogtudós és jogtanár, jól ismerte mind a civiljog, mind a *preator* edictum rendjét. Ennek ellenére — azokat csak részben követve — a rendszert illetően teljesen újat és tökéletest adott.⁵⁰

Omnem autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones (Gai. Inst. 1.8.)

Tehát alapeszméje, hogy minden tételes jog vagy személyekre, vagy dolgokra, vagy keresetekre vonatkozik. Ebben benne van az a felfogás, hogy az alanyi jog áll a jogrendszer középpontjában, amely a vagyona vonatkozik, és továbbá hogyan lehet a jogokat érvényesíteni. Alapvető különbség minden korábbi jogász rendszeréhez képest, hogy Gaius megmondja mi a jog rendszere, és ehhez tartja is magát végig az egész munkán. Az egyes belső fejezeteknél az összefüggéseket nem engedi szételni, minden intézménynek megcsinálja a maga kis belső rendszerét is. Az előfordulhat, hogy valamit kihagyott belőle (pl. a reálkontraktusok egy részét), de szinte a teljes jogot adja a maga világos szűkszavúságában. A vagyoni jogot Gaius is három csoportra bontva tárgyalja, szűkebb értelemben vett dologi jogot, az öröklés és a kötelmi jogot. Ezeket meg is nevezi, az egyes intézményeket nem keveri össze, de az egészet a *res* címszón belül tárgyalja. Természetesen ezzel maga is hozzájárult, hogy a pendektisztika a vagyoni jogot három részre osztotta. A korábbi szerzőknél csak a leírás sorrendjéből lehetett öröklési, családjogi kategóriákat csinálni, addig Gaius megmondja, hogy vannak ilyenek. Sőt a dolgok felosztásánál *res corporales* és *res incorporales*-ről beszél (Inst. 2.12.). A testetlen dolgok alatt három csoportot ért; *hereditas*, *ususfructus*, *obligationes* (2.14.). Ezzel maga alkotja meg a későbbi kategorizálás alapját amikor azt mondja ezek mások mint a dolgok, de a vagyunkba beletartoznak (*que in iure consistunt*). Míg az *ususfructus* a szigorúan vett "dologi jogokkal" Gaius is együtt tárgyalja a másik kettőt elkülönítve, amikor így nyilatkozik, most pedig térjünk át az örökségre, vagy a kötelmekre. Éppen Gaius besorolása alapján a haszonélvezet nem különült el, mint az öröklés és a kötelmek, hanem a szűkebb értelemben vett dolgok kategóriájában maradt. Gaius a vagyoni jogon belül tudatosan alkotta meg az öröklési és a kötelmi jogi csoportot annak ellenére, hogy mint átfogó kategóriákat együtt egy címszó alatt szerepelteti.

Mielőtt a személyi jogok tárgyalását megkezdi, mintegy bevezető rendelkezésekről beszél a szerző. Ez alapja lehetett a pendektisztikában kialakított általános résznek. Szót ejt a *jus civile*-ről, a *jus naturalé*-ről és a *jus gentium*-ről. Majd ezt követően megmondja, hogy melyek a római jog forrásai.

⁴⁹ Gaius K.u. 110. (112) és 180 között élt. Az *Institutiókat* kb. 160 körül írhatta. Ezzel kapcsolatban ld. legújabban Diósy Gy., *Gaius der Rechtsgelehrte*, ANRW II. 15. 609. p.; Brósz R. *Gaius*. Budapest, 1990. 4. p.

⁵⁰ Szó sincs arról, hogy Muciüs rendszere alapján készítette el művét, mint ahogy ezt *Schulz* állítja. (*Rechtswiss.* 192. p.) Ezzel szemben Diósy azt mondja ... dass das gäianische Institutionensystem keine Nachahmung unbekannter römischer juristischer Lehrsysteme, sonder eine Originale Schöpfung des Verfassers der Institutionen war. (i.m. 617. p.)

(1. 2.) Ezeket egyenként számbaveszi és fogalommeghatározást végez. Mindhárom anyagrészben az elején általános tételeket, fogalmakat ad. Sőt a dolgokon belüli részben ezt megteszi külön az öröklésről és a kötelekről szóló rész előtt is. Ezzel lényegében hozzájárult ahhoz, hogy a mai korban más anyagrészeknél is általános rész (pl. kötelmi általános) vagy egyéb magyarázó bevezető részek szerepeljenek különösen a tankönyvben. A maga korában páratlan precizséggel nagy tudományos igénnyel végezte el a munkát és a teljes joganyag vonatkozásában (ius civile, ius praetorium) végezte el a rendszeralkotást.⁵¹ A három főrészen belül az egyes intézmények pontosan követik egymást. Részben a már korábban kialakított sorrend, részben Gaius beosztása szerint. A dolgokról szóló részen belül a szűkebb értelemben vett dologi jogok (tulajdon, birtok, tulajdonszerzés, szolgalmak stb.) az öröklési jog, végül a kötelek következnek. A keresetekről szóló részben a bevezető rendelkezések után a legis actios pert tárgyalja, majd rátér a formuláris perre, ezt követően az interdictumok rendjét adja.

Gaius Institutiójának az értékét elsősorban az adja, hogy a Birodalom jogi főiskoláin századok múltán is kötelező tananyagként használták.⁵² A justiniánusi kodifikáció az Institutio készítése során teljes egészében átvette a rendszerét, az egyes részekben belül természetesen a sorrenden lényegtelen változásokat eszközöltek. Sok vonatkozásban a tartalmát is magukává tették. Leglényegesebb változás a de actionibus részen belül a legis actios per elhagyása. Ez Justinianus korához túl messze volt már. Maguk a szerkesztők is elismerik, hogy az Institutio készítésénél különösen a mi Gaiusunk (Gaius noster) Institutióját vették alapul. (Bev. 6.)

A Gaius után készült Institutio könyvek nagy hasonlóságot mutatnak Gaiuséval. A jog fogalmából indulnak ki (tankönyvek), személyi és dologi részt tárgyalnak, a keresetek csak Gaiusnál találhatók meg. A szerzők némelyike a dolgokról szóló részben a dolgok után előbb az öröklési jogot és azután a köteleket, míg mások megfordítva tárgyalják. Ezekről teljes képet nem alkothatunk, mert csak töredékekben maradtak fenn.⁵³

A rendszerealkotás szempontjából a korszak egyéb irodalmi munkái a különböző Institutiók mellett elhanyagolhatók. Csak érdekességképpen említjük meg Ulpianusnak a Liber singularis c. művét, ami lényegében regulagyűjtemény, tehát távol állt attól, hogy az egész magánjogot átfogja, hasonló rendszert mutat fel, mint Gaius Institutiója (jogforrások, személyek, tulajdon, öröklés, kötelek, keresetek). Pólay⁵⁴ szerint feltehetőleg posztklasszikus átdolgozás lehetett Gaius műve alapján. Persze az sem kizárt, hogy a Gaiusnál később élt Ulpianus ismerte Gaius rendszerét és ennek figyelembevételével rendszerezte a regulákat.

⁵¹ Diódsdi, i.m. 617. p. Ellentétes véleményen van *D. Liebs*, Rechtschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, ANRW II. 15. 231. és köv. p.

⁵² *Schulz*, Rechtswiss. 350. p.; *Pólay*, A római jogászok. 181. p.; Ld. ezzel kapcsolatban Lenel Palingenesiájában felvett töredékeket.

⁵³ *Liebs*, i.m. 231. és köv. p.

⁵⁴ *Pólay*, A római jogászok. 140. p.

8. Közel nem gyakorolt olyan hatást a modern Európa jogára az ún. Digesta-rendszer. Mivel azonban a justinianusi kodifikációnak mégiscsak a legnagyobb alkotása a Digesta, és az élő jogot tartalmazza, ezért nem árt röviden a rendszerét áttekinteni.

A K.u. II. századtól – lényegében Celsus és Julianus működési idejétől – kialakult az úgynevezett Digesta rendszer. Ennek a lényege; a mű kétrészesre tagolódik. Az első rész a praetori (aedilisi) ediktum rendszerét követi, a második részben a törvények, a senatusconsultumok és a császári constitutiók kerültek bemutatásra a kialakult sorrend szerint.⁵⁵ A belső sorrend az egyes fejezeteken belül nem annyira pontos, mint az Institutiónál.

Ami a kodifikáció során elkészített Digestát illetei, meg kell jegyeznünk, hogy Róma történetében soha nem látott hatalmas joganyagot foglalt magába, bármely korábbi Digestának sokszorosát. A mű kazuisztikus felépítésű, jogesetek halmaza, kevés absztrakt szabállyal, mivel a jogtudósok munkáját foglalja magába, akik kázusokban írták meg véleményüket. Az Institutió négy könyvével szemben ötven könyvből áll. Szövege mintegy húszszorosa az Institutióknak. Az ediktum rendszerét követi, mert így állt rendelkezésre lényegében a joganyag. Ha az Institutió rendszer szerint állítják össze, akkor teljesen átt kellett volna dolgozni az egyész jogrendet. A tételes jognál (több tízezer kázus) ez aligha valósulhatott volna meg.

Az első könyv a jog fogalmát, a jogforrásokat, az emeberek jogállását, a dolgok felosztását és részben közigazgatási jellegű jogot tartalmaz. Vagyis bizonyos általános jellegű szabályok elváltak a tételes jogi részeketől:

2–5.könyv perjog,

6–10.dolgozokról,

11–22.kötelek,

23–27.személyek,

28–38.öröklés,

39–41.vegyes (rabszolgafelszabadítás, speciális tulajdonvédelmek),

42–48.peres eljárás, deliktumok (köz és magán),

49–50.vegyes. A mű végén definíciók, regulák találhatók.

Az első könyvre érdemes ismételen visszatérni. Sokkal több általános tanokra utaló szabály található, mint Gaiusnál. Érintőlegesen ugyan, de majdnem minden megtalálható, ami a későbbi általános részben (pandektisztika) megjelent. Sokkal inkább ez a rész motiválhatta a pandektistákat az általános rész tartalmának kialakítására, mint az Institutió.

Az Institutió és a Digesta rendszerét összevetve megállapíthatjuk, hogy az előbbi, tételes jogból kiindulva elméleti úton létrehozott zárt, szinte művészi tökéletességre fejlesztett rendszer. Addig a Digesta rendszer a több évszázad során kialakult tételes jogi anyagnak a lehetőséghez képest majdnem tökéletes rendszerbe való összeszerkesztése. A kettő együtt adta az alapot, amelyre a modern Európa magánjogrendszerei felépülhettek.

⁵⁵ *Lenel*, Pal. 2, 1255. p. és *Schulz*, *Rechtswiss.* 285. p.

III.

1. A kodifikációt követő hosszú évszázadok alatt szinte feledésbe merült az oly nagy gonddal összeszerkesztett törvénymű. A XI. és XII. században a glosszátorok tették meg az első lépést a törvénykönyvek átmentésére Európa számára.⁵⁶ Az ő munkájukat folytatták tovább a kommentátorok, akik igyekeztek a törvénykönyveket a gyakorlati élethez alakítani. Kommentárjaik igen sok európai országba eljutottak, így különösen Németországba jelentős a behatolásuk.⁵⁷

A glosszátorok és kommentátorok tudományos rendszere a justiniánusi *Institutio* rendszer volt. Azonban Bartolus és Baldus a *res* kategórián belül "iura in re" és "iura ad rem" csoportot különböztettek meg.⁵⁸ Vagyis megindult a törekvés, hogy a dologi jogból a kötelmek kikerüljenek.

E kategóriák a humanistáknál is elfogadást nyertek. Így J. Apel (1486–1536) a *iura ad rem*-ből levezeti a kötelmijogot, míg a fennmaradó részek (tulajdonjog, bírtok, öröklési jog) a *iura in re*-ben maradnak. E kategorizálást fogadja el Hahn (1605–1668) német jogtudós is, aki a két kategóriát élesen elválasztva azt mondja, hogy a dologi jogok abszolút, a kötelmi jogok relatív szerkezetű jogok.⁵⁹ Ezzel megteremtí az indoklását az elkülönítésnek.

Ilyen előzmények után most már megindult a törekvés az általános rész kialakítására is. Ennek gyökerei (bizonyos római előzmények után) a természetjogász Pufendorfnál található meg, aki egy filozófikus bevezetőrészt ad (ld. a *Digestánál* is), majd ezt követően a személy jogait, később a család viszonyait magában foglaló szabálykat vizsgálja. Ch. Wolf a *pars generalis* et specialis kategóriákról beszél.⁶⁰

Az így kialakuló általános rész, amely magában foglalja a személyek jogát is végül római jogi eredetű. (ld. *Digesta* első könyv, *Institutio* *Personae* részt) Ugyanez mondható el a jogok védelméről is. (*Inst. actiones*) Viszont az alanyi jogokról és a jogügyletekre vonatkozó rész a természetjogászként való. Az így körvonalazott általános rész először G. Hugo és G. A. Heise munkáiban lát napvilágot, akik kifejezetten általános részről beszélnek.⁶¹ Rendszerükben a családjogot elválasztották a személyektől és a kötelmi jog után helyezték el. Különböző kísérletek után sor került az öröklési jog leválasztására is, amely a

⁵⁶ L. Wenger, *Die Quellen des römischen Recht.* Wien, 1953. 96. és köv. p.; F. Wieacker, *Vom römischen Recht.* Stuttgart, 1961. 291. p.

⁵⁷ F. C. Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter.* Heidelberg 1834–1851. VI. k. 154. és köv. p.

⁵⁸ Világby, i.m. 459. és köv. p.; Pólay, *Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik.* Szeged, 1981. *Acta Jur. et Pol.* Tom XXVIII. Fasc. 10. 40. p.

⁵⁹ Világby, i.m. 460. és köv. p.; Pólay, *Pandektistik.* 40. p.

⁶⁰ Világby, i.m. 467. és köv. p.; Pólay, *Pandektistik.* 41. p.

⁶¹ G. Hugo, *Institutionen des heutigen römischen Rechts*, (1789); G. A. Heise, *Grundriss eines Systems des gemeinen Civilrechts zum Behuf von Pandekten – Vorlesungen* (1807)

rendszerben a családjog után lett elhelyezve. Heise a kötelmi jogon belül is megkísérli az ún. kötelmi általános résznek a kialakítását. Ezzel már lassan teljessé válik a pandekta rendszer. Végül Puchta és Savigny alakítják ki a korábbi előzmények után a végleges pandekta rendszert. Végkicsengésében Savigny-nál ez így fest:

- általános rész,
- dologi jog,
- kötelmi jog,
- családi jog,
- öröklési jog.

Az általános rész a Savigny-rendszerben nyerte el végleges jellegét. E szerint beszélhetünk jogforrásokról, jogviszonyról és jogszabályok alkalmazásáról. Puchta-nál volt még egy negyedik rész, ez a személyiség jogot tartalmazta. A kötelmi jog általános része is Savigny-nél nyeri el a végső formáját. A német BGB (1900) ezt a rendszert teszi magáévá azzal, hogy a sorban a kötelmi jogot felcseréli a dologi joggal.⁶²

2. Az Európát ért társadalmi fejlődés, amelynek hatására lényegében a pandektisztika és BGB létrejött, más országokban is éreztette hatását, így Franciaországban is sor került a Code civil megalkotására, amely sok európai országra volt hatással. A Code civil szerkesztői lényegében bizonyos korrekciókkal az Institutió rendszert követték. A Code civil három könyvből áll. Az első könyv a személyekről szól. Ez teljes egészében megegyezik az Institutió-beli personae résszel. Tehát magában foglalja a személyi jogállására vonatkozó és a családra kiterjedő szabályokat. A második könyv a dologi jogot tartalmazza. A harmadik könyvben található az öröklési és a kötelmi jog. Az egyes fejezeteken és címeken belül a szerkesztők igyekeztek magukat tartani az Institutió belső követési rendszeréhez is.⁶³

3. Az előadottakból mintegy végszóként a következőket kívánjuk elmondani. A Birodalomban kialakult Institutió- és Pandekta rendszer a középkorban a korszellem hatására tovább fejlődött és egységesült. Ennek lényegében két útja van Európában a német és a francia. A franciák jobban ragaszkodtak az eredeti Institutió-rendszerhez, a németeknél a változás nagyobb volt. Mindkét rendszer követte azonban a római jogban kialakult alapelveket, illetve ezeknek az elveknek a tovább fejlesztésével új részrendszereket hoztak létre, amelyek a két országon kívül hatottak Európa szinte valamennyi államában, így Magyarországon is. Nálunk a pandekta-rendszer alapján – némi a szocialista jogfelfogásból eredő változásokkal – jött létre a polgári törvénykönyv, ami nem más, mint az Institutió- és Digesta-rendszernek javított, modernizált, teoretikailag kidolgozottabb változata.

⁶² Világby, i.m. 468. és köv. p.; Pólay, Pandektistik. 42. és köv. p.

⁶³ Világby, i.m. 462. és köv. p.

DAS SYSTEM DES RÖMISCHEN PRIVATRECHTS UND DESSEN
EINFLUß AUF DIE MODERNE EUROPÄISCHE
PRIVATRECHTSSYSTEME

(Zusammenfassung)

Das System unseres geltenden bürgerlichen Gesetzbuches und des Unterrichts des Zivilrechts ist im wesentlichen die etwas geänderte, differenziertere Form des Pandektensystems, welches am Ende des letzten Jahrhunderts in Deutschland entwickelt wurde.

Die ersten geschriebenen Rechtsregeln vertreten in Rom die Zwölf-tafeln, bei denen man bereits die Spuren gewisser Gliederung entdecken kann.

Die erste bekannte Systematisierung des Privatrechts war das sogenannte Scaevola-System, worin das Rechtsmaterial in der notwendigen Gliederung erscheint, gewisse Schwerpunkte gebildet sind; aber man kann von einem System im heutigen Sinn immer noch nicht reden.

Das Sabinus-System, das schon entwickelter erscheint, gliedert das Privatrecht in vier Themengruppen.

Aus den zahlreichen Institutionenwerken haben die von Gaius eine hervorragende Bedeutung, die die Rechtsnormen in drei Teile eingeteilt behandeln: *personae*, *res*, *actiones*. Unter dem Stichwort "res" hat Gaius auch die gesonderten Regeln des Erbrechts und der Obligationen besprochen. Dieses System wurde im römischen Recht allgemein akzeptiert und zum Grundsystem gemacht.

Das Digesten-System folgt eigentlich dem System der Edikte, aber am Anfang wurden gewisse Regeln vorgeführt, welche auf einen allgemeinen Teil hindeuten.

In Rom stand das System des geltenden Rechts und das des Unterrichts nicht in Einklang: Man kann gewisse Unterschiede feststellen.

Im Mittelalter wurden die römischrechtlichen Systeme vor allem unter dem Einfluß der Humanisten und Naturrechtler weiter differenziert: Nach den Grundregeln der Antike wurde das sogenannte Pandektensystem ausgearbeitet. Nach dem Pandektensystem gliedert man die Normen des Privatrechts in fünf Teile: Allgemeiner Teil, Sachenrecht, Obligationenrecht, Familienrecht, Erbrecht.

Der französische Code Civil hat mit gewissen Korrekturen das System der Institutionen angenommen.

Zusammenfassend möchten wir feststellen, daß in den europäischen Rechtssystemen eins von den beiden, aus dem römischen Recht überlieferten Systeme angewendet wurde.